

ระเบียบและความมั่นคง: ความคิดทางการเมืองและ สังคมของปรีดี พนมยงค์

Order and Stability : Political and Social Thought of Pridi Phanomyong

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒

เมื่อมองย้อนกลับไป
บรรดานักเรียนนอกกรุง
คณะราษฎรนับว่าเป็น

บรรดานักเรียนสยามรุ่นนั้น อย่าง
น้อยสภาพและบรรยากาศทาง
ความคิดและสังคมเศรษฐกิจการ

กลุ่มที่มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์พัฒนา
การด้านต่าง ๆ ในสังคมไทยต่อมาอย่างมาก การศึกษา
ที่ผ่านมาก็ค้นคว้าภูมิปัญญาและความคิดทางการเมือง
ของบรรดาผู้นำเหล่านั้นมีน้อยหรือไม่มีเลย แม้การศึกษา
ที่ทำกันมาก็เน้นหนักไปต่อเมื่อบรรดาคนเหล่านั้นขึ้นมา
อำนาจในตำแหน่งราชการต่าง ๆ แล้ว การวิเคราะห์และ
ประเมินความคิดและการกระทำก็ดำเนินไปในกรอบของ
ระบบการเมืองและการต่อสู้ขัดแย้งเสียเป็นหลัก จนทำให้
ไม่อาจมองเห็นแนวทางและพัฒนาการในทางความคิด
อ่านของบรรดาคนเหล่านั้นได้สักเท่าไร หรือไม่ก็เพียงวัด
และประเมินเอาจากความสำเร็จหรือความล้มเหลวใน
การปฏิบัติงานหรือนโยบายต่าง ๆ นั้นแทน ยิ่งมาคำนึง
ถึงสภาพแวดล้อมในประเทศยุโรปที่บรรดาคนรุ่นนั้นได้ไป
ศึกษาอบรมจนเกิดความคิดความเชื่อที่น้อยอย่างใหม่ในระบบ
การเมืองและการปกครอง ก็ยิ่งน่าค้นคว้าลงไปให้จริงจัง
ยิ่งขึ้น ว่าบรรยากาศของสังคมในยุโรปในทศวรรษปี
ค.ศ. 1920 (ทศวรรษปี พ.ศ. 2463) นั้นมีอิทธิพลอย่างไร
หรือไม่ต่อแนวความคิดและวิธีการรับรู้ปัญหาสังคมของ

เมืองในยุโรปทศวรรษที่ 1920 น่าจะเป็นกระจกเงาส่องให้
เรามองเห็นการหล่อหลอมทางปัญญาและความคิดแบบ
ต่าง ๆ ของบรรดานักเรียนไทยเหล่านั้นได้ไม่มากนัก

ลักษณะเด่นของสังคมยุโรปในทศวรรษปี 1920 (พ.ศ.
2463) นั้นนักประวัติศาสตร์เรียกว่า เป็นยุคแห่ง “มายา-
ภาพของความมั่นคง” (The Illusion of Stability)¹ ช่วง
ทศวรรษดังกล่าวเป็นระยะเวลาที่ยุโรปพยายามฟื้นฟูประเทศ
จากสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งทำลายเศรษฐกิจและสังคม
รวมถึงจิตใจของคนลงไปด้วย เรียกว่าเป็นการทำลายแบบ
แผนชนบประเพณีเก่าของยุโรปลงไปอย่างรุนแรงก็ได้ ดังนั้น
เมื่อสงครามยุติและประเทศเริ่มหันเข้าสู่การฟื้นฟูตัวเองขึ้น
มาได้อีกครั้งหนึ่ง ต่างก็รู้สึกถึงสำนึกของการบรรลุการ
ปลดปล่อยและการเปิดกว้างอีกวาระหนึ่ง ผลเฉพาะหน้าที่
ตามมาคือการค้นหิพอย่างมีพลังของวัฒนธรรมยุโรป โดย

1. Thomas F.X. Noble and et al., *Western Civilization: The Continuing Experiment* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1994), p. 1031.

เฉพาะเมื่อยุโรปสามารถยื่นมือออกไปรับเอาวัฒนธรรมใหม่เข้ามาเสริม ไม่ว่าจะเป็นด้านภาพยนตร์ การกีฬาไปถึงศิลปะ เช่น Art deco และแจ๊สแบบอเมริกัน ทว่าเบื้องล่างของสังคมที่กำลังก่อรูปขึ้นนั้น ความรู้สึกไม่มั่นคงเสียทีเดียวก็ยังชูคออยู่ภายใต้เสรีภาพและพลังสร้างสรรค์แบบใหม่ ต่อหน้าการพังพินาศทั้งปวงและนวัตกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นมาหลายคนเพียงรู้สึกอยากกลับไปมีชีวิตอย่างธรรมดา ทว่าปัญหาก็คือว่าไม่มีใครรู้ว่าชีวิตแบบธรรมดานั้นจะนำไปสู่อะไร

การเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลที่ได้ปะทุขึ้น--จากระบบการเมืองถึงบทบาทของสตรี-- ทำให้คนตระหนักว่าการกลับไปหาสภาพปกติธรรมดาของระเบียบสังคมอย่างที่เคยเป็นมาก่อนสงครามโลกนั้น ก็ดูจะเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เสียแล้ว ดังนั้นจึงต้องมีความพยายามอย่างมาก ที่จะค้นหาพื้นฐานอันใหม่ให้กับระเบียบสังคมใหม่ในทุกๆ สิ่งจากสถาปัตยกรรมถึงเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และนี่เองคือวาระอันเป็นใจกลางของทศวรรษปี ค.ศ. 1920

ผลสะท้อนจากหายนะของสงครามโลกดำเนินต่อมาจนถึงปี ค.ศ. 1923 จากนั้นยุโรปก็ค่อยเข้าสู่ภาวะปกติและฟื้นฟูประเทศ พร้อมกับสร้างความมั่งคั่งและสร้างความปรองดองในทางสากลขึ้นมาได้ สภาพใหม่นี้จะดำเนินไปจนถึง ปี ค.ศ. 1929 (พ.ศ. 2472) ระยะเวลานี้ดูเหมือนอารยธรรมยุโรปสามารถกลับขึ้นมายืนผงาดเหนือทรากรปรักหักพังจากสงครามได้ แม้ในเยอรมนีที่บอบช้ำจากสงคราม ก็สร้างระบบประชาธิปไตยใหม่ที่มักจะเริ่มต้นอย่างขลุกขลัก แต่ก็สร้างความมั่นคงทางการเมืองได้ในเวลาต่อมา

ส่วนอีกประเทศที่มีบทบาทในการเมืองยุโรปในศตวรรษที่ 19 อย่างสำคัญคือรัสเซีย ก็ผ่านพ้นช่วงลำบากภายหลังการปฏิวัติสังคมนิยมและเริ่มสร้างระบอบคอมมิวนิสต์ที่แข็งแกร่งขึ้นเรื่อย อิตาลีซึ่งระบบประชาธิปไตยได้ก่อกำเนิดขึ้นในศตวรรษก่อน ก็เริ่มหันไปหาระบอบ

ปกครองใหม่ที่เรียกว่าฟาสซิสต์ แนวโน้มของระบอบการเมืองการปกครองในยุโรปตอนกลางหรือยุโรปตะวันออกเอียงไปทางระบอบอำนาจนิยมกันมากขึ้น ประชาธิปไตยแบบเสรีไม่อาจให้คำมั่นและแรงดึงดูดในการเผชิญกับระเบียบสังคมอันใหม่ภายหลังสงครามโลกได้เสียแล้ว แม้ในประเทศที่เป็นแม่แบบและพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยนายทุนเช่นอังกฤษและฝรั่งเศส ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความขัดแย้งและตึงเครียดระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในทางการเมืองและเศรษฐกิจได้

ดังนั้นเมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1929 (2472) รอยร้าวและความแตกแยกขัดแย้งกัน ในทางสังคมการเมืองทั่วทั้งโลกตะวันตกก็เกิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นี่เองที่ทำให้ความพยายามในการสร้างความมั่นคงและรื้อฟื้นประเทศใหม่ในทศวรรษ 1920 จึงเป็นได้เพียงมายาภาพเท่านั้นเอง

สภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจการเมืองดังกล่าวแล้วของยุโรปในทศวรรษ 1920 จึงเป็นองค์ประกอบและภูมิหลังในการศึกษาเรียนรู้เรื่องราวของโลกด้านต่างๆ ของบรรดานักเรียนไทยรุ่นสำคัญ ที่เป็นแกนนำของคณะผู้ก่อการในเวลาต่อมา ประเด็นที่สำคัญได้แก่การให้น้ำหนักและความพยายามในการสร้างและรักษาสິงที่เรียกว่า “ระเบียบ” สังคม การค้นหาถึงหลักและวิธีการในการไปบรรลุความเป็นระเบียบเป็นความคิดและอุดมการณ์ที่โดดเด่นยิ่งนัก จนกล่าวได้ว่าวาทกรรมของการประสานและสร้างความต่อเนื่องเป็นที่น่าปรารถนากว่าวาทกรรมของการเปลี่ยนแปลง

ในทางเศรษฐกิจ ระบบอุตสาหกรรมและเทคโนโลยียกระดับการผลิตวัตถุดิบค้าได้มากและดีขึ้น ในสหรัฐอเมริกาเกิดระบบที่เรียกว่า “สายพาน” หรือการปฏิบัติในการจัดการโดยเฟรดริก เทย์เลอร์ และระบบการผลิตแบบมวลชนที่นำโดยเฮนรี ฟอร์ด เรียกว่าลัทธิฟอร์ด (Fordism) สร้างให้เกิดสังคมที่เป็นมวลชนชั้น (mass

society) แต่ปัญหาที่ตามมาคือ สังคมของมวลชน ดังกล่าวนี้อาจเป็นฐานอันปลอดภัยและมั่นคงให้กับประชาชนไทยได้ แนวคิดทางสังคมและจิตวิทยาที่ออกมาในระยะทศวรรษปี 1920-30 จึงเน้นแสดงให้เห็นถึงอันตรายในสังคม อันเกิดจากการก่อรูปขึ้นของอารยธรรมแบบมวลชน เช่น ในงานเขียนของ Jose Ortega Gasset (1883-1955) เรื่อง *Revolt of the Masses* (1930) เขาเสนอว่าคนธรรมดาสามัญนั้นไม่มีชั้นดีธรรมและไม่เป็นเสรีนิยม ไม่อาจสร้างมาตรฐานอะไรขึ้นมาได้ และพอใจในสิ่งที่ต้องมีอะไรร่วมกันมากเกินไป การเมืองกับวัฒนธรรมยุโรปและสหรัฐอเมริกากำลังก้าวเข้าสู่การเมืองแบบมวลชนมากขึ้นเรื่อย นั่นหมายถึงความเสื่อมทรามมากกว่าความก้าวหน้า

ซิกมันด์ ฟรอยด์ถึงกับเสนอใน *Civilization and Its Discontents* (1930) ว่า การเกิดขึ้นของความรุนแรงและความเกลียดชังในระหว่างสงคราม และหลังจากนั้นเป็นปัญหาที่เกิดมาจากสัญชาตญาณในกระบวนการสร้างมนุษยชาติขึ้นมา ความก้าวหน้าของอารยธรรมนำไปสู่การบีบคั้นให้สัญชาตญาณของความรุนแรงถูกกดเก็บเอาไว้ภายในมากขึ้น อาจในรูปของความสำนึกผิด หรือระเบิดออกมาในการปะทะกันและความรุนแรงทางสังคม ทั้งหมดนี้เป็นทิศทางและสภาพของภูมิปัญญาเด่น ๆ ที่ครอบงำสังคมและความคิดของยุโรปสมัยนั้น และด้วยความคิดทางสังคมและการเมืองดังกล่าวนี้เอง ที่ปัญญาชนสยามรุ่นสำคัญได้เดินทางไปถึงและใช้ชีวิตในการศึกษาเล่าเรียน พร้อมไปกับการก่อรูปขึ้นของความคิดและอุดมการณ์ทางสังคมและการเมืองของพวกเขาขึ้นมาชุดหนึ่ง

การศึกษากับการเมือง

ปรีดี พนมยงค์ได้รับการคัดเลือก² ให้ได้ทุนนักเรียนหลวงของกระทรวงยุติธรรมไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920) เมื่อไปถึงในขั้นต้นก็เรียนภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ

และภาษาละติน จากนั้นก็สอบเข้าคณะนิติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเมืองกอง (Caen) ใช้เวลาเรียนที่นั่น 3 ปี สอบได้ปริญญาตรีทางนิติศาสตร์ หลังจากนั้นได้ย้ายไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยปารีสในระดับปริญญาโทและเอก จนจบการศึกษาระดับปริญญาโททั้งทางด้านกฎหมายแท่งและเศรษฐศาสตร์ ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก (Docteur en droit) เรื่อง “ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตายฐานะของหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ)”³ ปรีดีสอบได้ระดับเกียรตินิยมดีมาก นอกจากนั้นท่านยังสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองอีกด้วย

ชีวิตด้านอื่น ๆ ในยุโรปไม่มีข้อมูลมากนัก นอกจากกิจกรรมของกลุ่มนักเรียนไทยในยุโรปขณะนั้น ซึ่งมีการรวมกลุ่มจัดตั้งกันขึ้นเป็นสมาคม ชื่อว่าสมาคมสยามเคราะห์สมาคม (ส.ย.ว.ม. หรือ SIAM) ปรีดีเป็นนายกสมาคมใน พ.ศ. 2468 สมาคมดังกล่าวเป็นแหล่งสำคัญของการรวบรวมนักเรียนที่มีความคิดก้าวหน้าเข้ามาไว้ด้วยกัน เหตุการณ์สำคัญอันหนึ่งในกิจกรรมของสมาคมฯ คือการขัดแย้งกับอัครราชทูตไทยประจำปารีส ในส่วนของปรีดีและมิตรสหายร่วมคิดกลุ่มหนึ่ง ได้มีการประชุมกันเพื่อคิดวางแผนในเรื่องเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2469 (1926)

หลังจากสำเร็จการศึกษาขั้นสูงสุดในฝรั่งเศสแล้ว ปรีดีก็เดินทางกลับสยาม ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2470 (1927)

2. เรื่องทุนไปเรียนนอกของท่านปรีดีนั้น มักสับสนกันบ่อย ๆ ว่าท่านสอบได้ทุนเล่าเรียนหลวง ตามหลักฐานยังไม่มีการสอบไล่ทุนดังกล่าวในสมัยนั้น หากแต่เป็นการคัดเลือกเอาจากนักเรียนที่มีผลการเรียนดี ดู “ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ. 2443-2526” โดยกลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน *ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 78.
3. *คูวิทยานิพนธ์ดังกล่าวได้ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์*, หน้า 543-626

กำเนิดอุดมการณ์เพื่อสังคม

ก่อนอื่นน่าจะวิเคราะห์ว่าทำไมนักศึกษาไทยรุ่นปรีดี ถึงเกิดแรงบันดาลใจให้คิดทำการเคลื่อนไหวทางการเมือง ถึงขั้นที่เป็นการก่อกบฏในพระราชอาณาจักร (หากพ่ายแพ้) ถ้าพิจารณาบทบาทของนักศึกษาไทยรุ่นนั้นจะเห็นพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อแบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้นได้ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1924 (พ.ศ. 2467) มีการประชุม นักเรียนไทยในปารีส รวม 46 คน นักเรียนเหล่านั้นไปเรียนวิชากฎหมายมากที่สุดคือ มีถึง 15 คน นอกนั้น เรียนวิชาการทหาร วิศวกรรม วิทยาศาสตร์และอื่นๆ ที่ประชุมมีมติก่อตั้ง “สภามัคยานุเคราะห์สมาคม” นายกสมาคมคนแรกคือ ม.จ. เจริญใจ จิตรพงศ์ โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมายเป็นเลขาธิการ

ในปีต่อมานายปรีดีได้รับเลือกให้เป็นนายกสมาคมติดต่อกัน 2 ปี ในสมัยนี้สมาคมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ คือเริ่มมีกิจกรรมถกทางการเมืองและทางปัญญาควบคู่กันไป กับให้มีการเปลี่ยนชื่อสมาคมเสียใหม่ เป็น “สภามัคยานุเคราะห์สมาคม” มีอักษรย่อ “ส.ย.ม.” ในภาษาฝรั่งเศสว่า Association Siamoise d'Intellectualite et d'Assistance Mutuelle (S.I.A.M.) ความหมายในชื่อภาษาฝรั่งเศสน่าสนใจอีกเช่นกัน คือจะหมายความว่า “สมาคมสยามเพื่อภูมิปัญญาและอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน”⁴

ในยุโรปหลังจากการปฏิวัติอเมริกาและการปฏิวัติฝรั่งเศสแล้ว บทบาทของปัญญา ความรู้ที่ต่อมาจะเรียกกันว่า “อุดมการณ์” นั้นได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญทางการเมืองไป เป็นอาวุธอันทรงพลังที่ใช้ในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมือง โดยเฉพาะในระบอบกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อลัทธิมาร์กซได้ก่อเกิดขึ้นเป็นอาวุธทางความคิดและทางปัญญาอันแรกของชนชั้นล่าง และเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกรรมาชีพและปัญญาชนฝ่ายซ้าย ส่วนความคิดเรื่องการอนุเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งเริ่มเป็นรูปเป็นร่างในช่วงของการปฏิวัติอุตสาหกรรมเช่นกัน ก็ได้เชื่อมโยงเข้ากับความคิดทางการเมืองและ

การต่อสู้ทางการเมืองในยุโรป จนก่อรูปเข้าในความคิดสังคมนิยม เริ่มจากพวกสังคมนิยมแบบเพื่อฝันมาสู่ความคิดสังคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์ การที่นักเรียนไทยในปารีสพูดถึง “ภูมิปัญญา” และ “การอนุเคราะห์” กันและกันนั้น จึงไม่น่าจะเป็นเพียงความคิดลอยๆ หากแต่น่าจะมีความเกี่ยวพันไม่น้อยกับกระแสความคิดทางการเมืองต่างๆ ในสมัยนั้นด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง แนวคิดเรื่องการอนุเคราะห์กันนั้น หากพิจารณาในบริบทของความคิดความเชื่อในสังคมไทย ซึ่งนับถือพุทธศาสนา ก็ จะเห็นความเชื่อมต่อกันได้ไม่ยากเช่นกัน ในเรื่องของความเมตตากรุณาระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จึงเป็นการยากที่จะเหมาว่า ความคิดในการอนุเคราะห์กันนั้นเป็นเพียงความคิดตะวันตกถ่ายเดียว หากประเด็นน่าจะอยู่ตรงที่ว่า การปฏิบัติทางสังคมและการเมืองในยุคสมัยใหม่ในตะวันตก ได้ประสานและนำเอาหลักคิดทางจริยธรรมและศาสนา เข้ามาประกอบเป็นส่วนหนึ่งของความคิดทางการเมืองและสังคมรวมทั้งทางกฎหมายด้วยอย่างมีพลังและความเป็นจริง ข้อพิจณานี้ก็น่าจะมีน้ำหนักมากพอแก่การรับฟังได้ ดังเห็นได้จากคำวิจารณ์คำพิพากษาฎีกาของปรีดีเองในปี พ.ศ. 2473 ก็ยังตระหนักถึงความขัดกันระหว่างหนึ่งตามกฎหมายกับหนึ่งตามศีลธรรม ซึ่งยังเป็นปัญหาที่กระบวนการยุติธรรมไม่อาจแก้ไขให้เด็ดขาดไปได้⁵

ลักษณะเด่นของความคิดการเมืองช่วงแรกของปรีดี พนมยงค์ได้แก่ การค้นพบบุคคลหรือปัจเจกชนในสังคม

4. คำแปลของอาจารย์ชัยวัฒน์ บุណาค ข้อมูลเรื่องนี้ได้มาจาก ชัยวัฒน์ บุណาค “บททดลองเสนอว่าด้วยอิทธิพลของลัทธิสังคมนิยมต่อนักเรียนไทยในฝรั่งเศส (ค.ศ. 1920-30)” ในเอกสารสมมนา 300 ปีความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527), หน้า 437-69

5. ดู หลวงประดิษฐมนูธรรม ใน “คำพิพากษาฎีกาที่ 211 พ.ศ. 2473 เอกเทศสัญญา คู่ยืม ลากมีควรได้ วิธีพิจารณาความแพ่ง คำรับหลักวินิจฉัย” บทบัญญัติ เล่ม 6 ตอน 5 (กุมภาพันธ์ 2473), หน้า 388-93.

อันนำไปสู่การเสนอโมทัศน์ใหม่ทางการเมืองต่อมา ด้วยการให้ความสำคัญกับราษฎรในฐานะที่เป็นมนุษย์ เทียบเคียงเสมอกันกับชนชั้นสูง ในเรื่องกฎหมายแห่งสิทธิและเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามในที่นี้มีข้อสังเกตว่า พื้นฐานของความเป็นบุคคลสมัยใหม่ในวาทกรรมการเมืองของปรีดีนั้น ไม่ได้มาจากคุณสมบัติภายในที่เป็นของปัจเจกบุคคล มากเท่ากับเป็นการยอมรับและมอบให้ของกฎหมายสมัยใหม่ ข้อนี้พอเข้าใจได้ว่าเป็นเพราะสยามไม่ได้มีพัฒนาการของปรัชญาความคิดแนวมนุษยนิยมที่สามารถท้าทายกระทั่งหักล้างความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมของอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติ เช่น พระผู้เป็นเจ้า เทวดาและอวดารของเทพในลัทธิมนุษยลัทธิไปได้ ตรงกันข้ามผู้นำการเมืองและนักคิดเช่นปรีดี พบว่าสามารถสร้างความต่อเนื่องระหว่างระบอบการปกครองใหม่กับระบบสยามเก่าได้ ด้วยการอาศัยระบบและความคิดทางกฎหมาย ทำหน้าที่เป็นทั้งกรอบควบคุมการปฏิบัติ และเป็นพื้นฐานทางความคิดการเมืองของระบบประชาธิปไตยในระยะผ่านที่สำคัญยิ่ง

กล่าวได้ว่าความคิดของปรีดีก่อนการปฏิวัติ 2475 นั้น ยังไม่ได้เข้าไปในวังวนของอำนาจรัฐ แม้จะมีตำแหน่งและหน้าที่การงานในกระทรวงยุติธรรม แต่ยังคงอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ เห็นได้ว่าแนวความคิดทางการเมืองและสังคมของท่าน ค่อนข้างโน้มเอียงไปทางราษฎรและฝ่ายที่เสียเปรียบ เรียกว่ามีจุดยืนที่เป็นความยุติธรรมของคนชั้นล่างมาแต่ต้น ตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจมาก ได้แก่การรับเป็นทนายความให้กับนายลิ่มชุ่มนหววน ในคดี “พลาตีสัย” พ.ศ. 2463 ขณะนั้นปรีดีเพิ่งกำลังเรียนวิชากฎหมายอยู่ โดยที่มีอายุเพียง 19 ปีเท่านั้น และยังไม่เคยว่าความคดีมาก่อนเลย กล่าวกันว่าบรรดาทนายความอาวุโส “พากันยิ้มเยาะวิพากษ์วิจารณ์นายหน้าใหม่ ที่ไม่มีใครรู้จักและยังไม่เคยว่าความมาก่อนเลยในชีวิต เพราะตามรูปคดีนี้แล้วมีความรู้สึกกันว่า เมื่อเรือสำเภาของนายลิ่มชุ่มนหววนจำเลยคดีได้ไปชนพลับพลาประทับของในหลวง

จนเสียหาย คดีนี้จึงหาทนายความที่จะหาญเข้าไปแก้ต่างให้จำเลยได้ยาก”⁶

คดีพลาตีสัยมีอยู่ว่า เรือโป๊ะของนายลิ่มชุ่มนหววน จำเลย ถูกพายุพัดไปโดนพลับพลา สถานที่ของรัฐบาล ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเสียหายไปเป็นราคา 600 บาท การสู้คดีนั้นในศาลชั้นต้น อัยการโจทก์เป็นผู้ชนะคดี หลังจากปรีดีได้ยกข้อกฎหมายและข้อเท็จจริงอุทธรณ์คำพิพากษาศาลชั้นต้น ทั้งศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาก็พิพากษา เห็นต้องกันให้ฝ่ายจำเลยเป็นผู้ชนะคดีไปในที่สุด ข้อกฎหมายอันสำคัญที่ปรีดีใช้ในการอุทธรณ์และสร้างความยุติธรรมขึ้นมาได้แก่หลักคิดเรื่อง “ภัยนอกอำนาจ” ซึ่งท่านได้มาจากกฎหมายตราสามดวง อันเป็นกฎหมายเก่ามาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ปรีดีได้พูดถึงคดีนี้ในเวลาต่อมาว่า “ผมในฐานะทนายต่อสู้ว่าเป็นภัยนอกอำนาจ เวลานั้นยังไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ศัพท์ใหม่ว่า “เหตุสุดวิสัย” ผมจึงต้องใช้ศัพท์เก่า ที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จอ้างคดีตัวอย่างสมัยพระเอกาทศรถ ในคดีเงินจัญ จึงก่งเล้งที่ผู้เช่าสำเภาไปค้าขายและถูกพายุอัปปางลงกลางทะเล เจ้าของเรือได้ฟ้องเรียกค่าเสียหาย คิดว่ากันถึงฎีกาต่อพระเอกาทศรถซึ่งทรงวินิจฉัยว่าเป็น ภัยนอกอำนาจ ผู้เช่าเรือไม่ต้องใช้ค่าเสียหาย”⁷

คดีพลาตีสัยให้แง่คิดแก่ประวัติความคิดการเมืองได้เหมือนกัน กล่าวคือแสดงให้เห็นว่าก่อนที่จะมีการร่างและประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในปี พ.ศ. 2470 นั้น ในทางความคิดสังคมยังไม่มีสถานะที่เรียกว่า

6. ปรีชา สุวรรณทัต “นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี “พลาตีสัย” คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 115 พ.ศ. 2463” ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 630.

7. เพิ่งอ้าง, หน้า 632 นำเสียดายที่อาจารย์ปรีชา สุวรรณทัตผู้เขียนบทความนี้ ไม่ได้ให้เชิงอรรถอ้างอิงของคำพูดของปรีดีในเรื่องนี้ไว้ด้วย จึงไม่อาจตรวจสอบข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายและที่มาอื่น ๆ ของแนวคิด “ภัยนอกอำนาจ” ได้อีก

“เหตุสุดวิสัย” อันเป็น “เหตุใด ๆ อันจะเกิดขึ้นก็ดี จะให้ผลพิบัติก็ดี ไม่มีใครจะอาจป้องกันได้ แม้ทั้งบุคคลผู้ต้องประสบกาลก็จะต้องประสบเหตุนั้น จะได้จัดการระมัดระวังตามสมควร อันพึงคาดหมายได้จากบุคคลนั้นในฐานะเช่นนั้น”⁸

ปมเชื่อนที่เป็นปัญหาในกรณีนี้ได้แก่บุคคลหรือปัจเจกบุคคลในสังคม ที่มีความรับผิดชอบและมีความเป็นเหตุเป็นผลในการกระทำของตน ยังไม่มีดำรงอยู่ในสังคมสยาม คนเช่นนี้จะมีได้ก็ต้องมีความเป็นอิสระและมีเสรีภาพในตัวเองด้วย มิโนทัศน์เรื่องปัจเจกธรรม (individuality) จึงยังไม่เกิดขึ้นมา สภาพในชีวิตทางสังคมของราษฎรไทยยังจำกัดและขึ้นอยู่กับภาวะการณ์ภายนอกตัวเองอย่างมาก ซึ่งก็สอดคล้องกับระบบอุปถัมภ์และพึ่งพาในระบบศักดินาเป็นอย่างดี แนวคิดภายนอกอำนาจดังกล่าวเป็นวิธีคิดและให้เหตุผลอย่างใหม่ ตรงที่ว่าให้น้ำหนักและความสนใจไปที่บุคคลเป็นสำคัญ ในขณะที่แนวคิดและตัวบทกฎหมายเก่าของไทยนั้น ก็มีสิ่งที่เรียกว่าภัย 4 ประการหรือในศัพท์ของปรีดีว่า “ภัยนอกอำนาจ” อันได้แก่ ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ซึ่งรวมไปถึงภัยอื่นๆ อันไม่อาจระงับยับยั้งได้ เนื่องจาก “ท่านว่าเพนกาลกำหนดอายุศักราชสำเภา นั้น ต้องด้วยราชไทย โจรไทย อัคคีไทย อุทกไทย และเอาค่าเข้าสำเภาแก่กันนั้นมิได้ เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่าถึงกาลวิบัติแห่งสำเภา”⁹

เห็นได้ว่าตรรกอันเป็นหลักในสมัยก่อน ที่ทำให้ไม่ต้องชดใช้ค่าเสียหายอันสุดวิสัยนั้น มาจาก “กาลวิบัติแห่งสำเภา” หรือกาลอวสานของวัตถุนั้นๆ เอง อันเป็นไปตามกฎแห่งกรรม จึงไม่อาจเรียกร้องให้ใครมารับผิดชอบได้ บุคคลเองก็ยังไม่ใช่ประธานของเรื่องนี้ หากแต่เป็นความอนิจจังหรือบาปเคราะห์ต่างหาก¹⁰ ภัยนอกอำนาจแห่งบุคคลดังกล่าวนี้ เมื่อเกิดแก่ใครแล้ว ก็จำเป็นต้องทำใจยอมรับมันไปตามกฎแห่งกรรม จะไปฟ้องร้องหาเหตุและผลอันชอบธรรมดังเช่นกรณีปกติธรรมดาไม่ได้

ในเรื่องนี้ผมให้ความสนใจเป็นพิเศษในคำศัพท์ที่ปรีดีใช้แต่สมัยนั้น คือคำว่า “ภัยนอกอำนาจ” ซึ่งท่านอธิบายในคำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อย่างดีว่าเป็นสิ่งที่บุคคลไม่อาจป้องกันให้เกิดขึ้นได้ แม้จะได้ระมัดระวังป้องกันแล้วก็ตาม ปรีดีกล่าวว่าคำว่าภัยนอกอำนาจมาจากพระอัยการเบ็ดเสร็จ แต่จากการตรวจสอบต้นฉบับพระอัยการบทดังกล่าว ไม่มีคำว่า “ภัยนอกอำนาจ” มีแต่ “ราชไทย โจรไทย อัคคีไทยและอุทกไทย” หรือภัย 4 ประการ เข้าใจว่าศัพท์ “ภัยนอกอำนาจ” จะเป็นคำประดิษฐ์ขึ้นใหม่ของปรีดีเองหรือมีใช้อยู่ในสมัยนั้นก็ได้ จุดเด่นของปรีดีคือการที่ท่านนำเอาวลีนี้ไปอิงกับหลักคิดในกฎหมายตราสามดวง สร้างความต่อเนื่องกับกฎหมายเก่าขึ้นมาได้ แม้ “ภัยนอกอำนาจ” ที่ว่านี้ หมายถึงถึงนอกอำนาจของบุคคล ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา บุคคลยังไม่มีฐานะอันเป็นอิสระของตัวเองได้ จึงไม่มีอำนาจอะไรที่จะเป็นฐานให้กับหลักคิดในกฎหมายได้

ตัวอย่างคดีพลาตีสัยกับมิโนทัศน์ภัยนอกอำนาจ ผมมองว่าเป็นการสร้างความต่อเนื่องระดับหนึ่งของแนวความคิดทางกฎหมายไทยจากกฎหมายเก่าสู่กฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งการสร้างเอกภาพและความต่อเนื่องให้กับระเบียบสังคมใหม่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง จะเป็นลักษณะเด่นในความคิดทางการเมืองและสังคมของปรีดีพนมยงค์

8. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ของนายปรีดีพนมยงค์ พ.ศ. 2470 อ้างในปรีชา สุวรรณทัต, “นายปรีดี พนมยงค์ ทัศนะความคิด” “พลาตีสัย” อ้างแล้ว, หน้า 633.

9. พระอัยการเบ็ดเสร็จ ข้อที่ 86 ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 2 (กรุงเทพฯ, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2481, พิมพ์ซ้ำ 2529), หน้า 231.

10. ในมาตรา 75 ข้อ 89 ถ้าผู้ใดเข้าช้างม้าโคกระบือเกวียนท่านไปสถานทางไกล เจ้าของรับเงินไว้แล้ว เมื่อไปถึงสถานทางไกล ช้างม้าโคกระบือเกวียนเกิดอุบัติเหตุตายแตกหักประการใดก็ดี “ถ้าพิจารณาเป็นสัง ท่านมิให้ผู้เข้านั้นใช้เลย ท่านให้เจ้าของคิดเอาค่าเข้านั้นงเดิม เพราะว่าเป็นบาปเคราะห์ด้วยกัน” เพ็งอ้าง, หน้า 232.

พิจารณาในด้านประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของสังคมไทย ความสำคัญของการเกิดมโนทัศน์ “ภัยนอกอำนาจ” คือ การที่ส่วนหนึ่งของสังคมสยามขณะนั้น เริ่มตระหนักและรู้สึกถึงความสำคัญของบุคคลหรือปัจเจกบุคคล ความสำคัญนี้ไม่ใช่เพียงการเป็นมนุษย์และดำรงชีวิตอย่างมีศีลธรรมตามคำสั่งสอนในศาสนาที่แต่ละคนเชื่อถือ และปฏิบัติตนยึดถือคำสั่งของรัฐเป็นสรณะจนทำให้การพัฒนาของบุคคลไม่อาจเกิดขึ้นมาได้จนกระทั่งการเป็นภาวะของการทำให้คนต้องพึ่งพิงและอาศัยผู้เป็นใหญ่อยู่ร่ำไป ในขณะที่ผู้เป็นใหญ่ก็จำเป็นต้องหาและสร้างสมอำนาจบารมีให้มากขึ้นไปเรื่อย เพื่อช่วยเหลือแจกจ่ายให้กับผู้อยู่ใต้การปกครองและดูแลอุปถัมภ์ตลอดเวลา หากแต่เป็นความพยายามที่จะยกระดับให้คนข้างล่างได้มีโอกาสบรรลุเป้าหมายของระบบการเมืองและเศรษฐกิจสังคมได้ด้วย โดยไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับและร้องขออย่างไม่มิตบาทและฐานะที่เป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองบ้างเลย

แนวคิดที่มองเห็นฐานะและความเป็นบุคคลอย่างชัดเจนขึ้น จะเห็นได้จากปาฐกถาอีกชิ้นหนึ่งเรื่อง “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ซึ่งปริทัศน์แสดงที่สามัคยาจารย์สโมสร เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2471 ขณะนั้นท่านเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย และอาจารย์โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ปาฐกถาชิ้นนี้มีร่องรอยของความตึงตึง (tension) ระหว่างบุคคลกับรัฐสยามซึ่งยังเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ โดยเฉพาะเมื่ออภิปรายถึงการแก้ปัญหายาอาญากรรมอันมีที่มาทางด้านเศรษฐกิจ ท่านกล่าวว่า “ความเห็นในการป้องกันการกระทำผิดนั้นมีลัทธิในทางเศรษฐกิจมากมาย แต่ไม่ใช่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะนำเอาลัทธิซึ่งอาจมีวัตถุประสงค์ในทางเปลี่ยนแปลงฐานะแห่งการเศรษฐกิจของประเทศมาแสดง เพราะฉะนั้น การเศรษฐกิจที่ข้าพเจ้าจะกล่าวในที่นี้ คงเป็นแต่ในทางที่ไม่ผิดต่อกฎหมายเท่านั้น”

เมื่อพูดถึงความหมายของกฎหมาย ตามกฎหมายเก่าของสยาม ก็มีแต่กฎหมายที่ตราขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรโดยกษัตริย์ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ลงไปถึงสาเหตุของการทำผิดอาญาแล้ว ก็จะแคบเกินไป ยากที่จะมองหาหนทางป้องกันและแก้ไขได้ อย่างไรก็ตามปริทัศน์อาศัยทฤษฎีตะวันตก ซึ่งพิจารณาปัญหาการทำผิดอาญาในด้านต่างๆ คือ ทางวิทยาศาสตร์ ทางรัฐประศาสนศาสตร์และในทางนิติศาสตร์ ทำให้มีข้อเสนอแนะหนึ่งในการป้องกันการกระทำผิดได้ แม้ทฤษฎีที่ปริทัศน์เสนอก่อนโน้น มาสมัยนี้จะล้าสมัยไปแล้วก็ตาม แต่ข้อคิดที่ได้จากปาฐกถาชิ้นนี้คือ การที่ท่านมองเห็นว่าผู้กระทำผิดอาญาหรือผิดกฎหมายบ้านเมืองนั้น มิใช่ผู้ร้ายโดยกำเนิดหรือเป็นเรื่องที่ต้องเป็นไปตามกรรมของคนๆ นั้น หากพยายามทำความเข้าใจปัญหาความผิดทางสังคม โดยหลักและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ประเด็นที่สำคัญในการศึกษาถึงความผิดทางสังคมของปริทัศน์คือ การที่ท่านค้นพบรอยต่อและความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำผิดอาญาของคนกับปัญหาความจน อันเป็นแนวการมองปัญหาทางเศรษฐกิจการเมือง

เนื่องจากไม่สามารถแสดงความคิดเห็นในทางลัทธิเศรษฐกิจได้อย่างเสรีในสมัยนั้นปริทัศน์จึงอาศัยกรอบทฤษฎีสองสำนักในสมัยนั้นมาใช้วิเคราะห์ปัญหาการทำผิดทางอาญา สำนักคิดอันแรกมองจากทางมานุษยวิทยา อันรวมถึงลักษณะอวัยวะและเหตุอันเป็นส่วนบุคคลของผู้กระทำผิด ฝรั่งเศสเรียกลัทธิเอโกโลองโตรโปจิก เช่น มิจรีตไม่สมประกอบอันติดมาในสันดานหนึ่ง โดยทางมรดก (กรรมพันธุ์) อย่างหนึ่ง โดยมีอวัยวะคล้ายกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่ง

11. ปริทัศน์ พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2470 ถึง พ.ศ. 2474 อำมาตย์ตรีหลวงเลขาวิจิตร (ศรีสุภานุวงศ์) พิมพ์ในการปลงศพ สมุน อินทมนตรี ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2474 (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2474) ปาฐกถาชิ้นนี้ตีพิมพ์ใหม่ใน ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปริทัศน์ พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 123.

แนวคิดลัทธิที่ 2 เรียกว่าเอโกโลซิโอโลจิก คือลัทธิที่ค้นคว้าหาเหตุโดยพิจารณาถึงหมู่เหล่าความสัมพันธ์ สถานที่ฐานะแห่งความเป็นอยู่ ฐานะแห่งความดำรงชีวิตของผู้กระทำผิด ปัจจุบันคือวิชาด้านสังคมวิทยา ลัทธินี้เห็นว่าความผิดเกิดมาจาก “อาการภายนอกที่แวดล้อมผู้กระทำผิดหรือหมู่เหล่าคนของผู้กระทำผิด ซึ่งอาจเป็นโดยฐานแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศและฐานในทางเศรษฐกิจ”

ปรีดีอธิบายว่า “ฐานแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศ คือว่าถ้าฝูงชนใดไม่มีความรู้สึกและไม่ได้ประพฤติดีสิ่งที่มีมนุษย์ซึ่งรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคนจะต้องประพฤติดต่อกัน คอยเบียดเบียนต่อร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียงของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ก็ได้ชื่อว่ายังไม่ถึงขีดแห่งศีลธรรมอันดี ความประทุษร้ายต่อกันก็อาจที่จะเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ได้อย่างหนึ่ง”

ฐานในทางเศรษฐกิจ คือ “ความขาดแคลนในสิ่งที่จำเป็นสำหรับความเป็นอยู่ เช่นการขาดอาหาร สถานที่อยู่ เครื่องอุปโภคต่างๆ หรือนัยหนึ่งที่เราเรียกกันว่า “ความจน”

ปรีดีอธิบายต่อไปว่าความจนอาจเกิดขึ้นจากสภาพธรรมดา เช่น ฝูงชนที่อยู่ในภูมิประเทศหรืออากาศที่ไม่เหมาะสมและความจนอาจเกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคล ซึ่งอาจเป็นได้จากการที่บุคคลใด ๆ ได้ทำตนของตนเองอย่างหนึ่ง มีอาทิ ความเกียจคร้าน ความสุรุษสุร่าย ความไม่เหมาะสมแก่ภูมิประเทศ การเสพยาของมึนเมาจนติดตัวความสุรุษสุร่ายหรือความจนอาจเกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคลอื่น¹² เช่นขบวนการที่ทำการเพาะปลูกได้ข้าวดี แต่ถูกพวกซึ่งเรียกกันว่า “เจ้าทุ้ง” กดราคาเสียให้ต่ำดั่งนี้เป็นต้น”¹³

ข้อความตอนสุดท้ายนี้อาจแรงที่สุดในการวิเคราะห์ปัญหาความจน ว่าไม่ใช่เกิดจากกรรมของคน ๆ นั้นแต่อย่างเดียว หากแต่ยังอาจเกิดขึ้นมาจากการกระทำของคนอื่นที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นได้ด้วยความชื่อนี้อาจมีผู้มองว่า

ปรีดีมีความคิดเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้นก็ได้ หากแต่เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปแล้ว ต้องคำนึงถึงจุดหมายในปรัชญาสังคมของท่านด้วยว่าคืออะไร ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า สิ่งที่สังคมทั้งในยุโรปและเอเชียกำลังเน้นให้ความสำคัญอยู่ในตอนนั้น ได้แก่การค้นหาและสร้างระเบียบสังคมใหม่ ดังนั้นการให้น้ำหนักต่อการต่อสู้เปลี่ยนแปลงทางชนชั้น จึงไม่น่าจะเป็นด้านหลักในความคิดทางการเมืองของปรีดีในขณะนั้นด้วย

เมื่อมองเห็นฐานะและความเป็นคนของราษฎรในสังคมแล้ว หนทางหนึ่งซึ่งสังคมสมัยใหม่แนะนำในการป้องกันการกระทำผิดได้แก่การให้การศึกษาอบรม ปรีดีเองก็ตระหนักถึงผลของการศึกษาตามระบบใหม่ ว่าในตัวมันเองแล้วไม่ใช่สิ่งวิเศษที่อาจแก้ไขเยียวยาให้คนทำผิดได้ หากแต่อาจตรงกันข้าม ท่านจึงเน้นไปที่ “การศึกษาที่ทำให้รู้ในสิ่งที่ผิดและชอบไม่ใช่เพียงการอ่านหนังสือออกเขียนได้ พุดฝรั่งเก่ง” เท่านั้น การศึกษาที่จะทำให้คนเป็นคนดีอย่างแท้จริงนั้น จึงต้องเป็น “การศึกษาในของจริง มีประโยชน์ของสมมติ”

ท่านยกข้อความจากนักกฎหมายอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งมีผู้แปลไว้เป็นภาษาไทยในเรื่องจุดหมายของการศึกษาที่ดีแท้ ว่า “ต้องให้เป็นไปในทางที่จะสอนคนให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองและผู้อื่นด้วย เบื้องต้นควรสอนให้รู้จักหน้าที่ๆ จะรักษาตัว และเพื่อให้มีความระมัดระวังในตัวเอง ก็จำต้องอบรมในทางที่จะไม่ให้ต้องพึ่งผู้อื่น การทำนุบำรุงตนหลังคน คือพึ่งน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจกิตติ ด้วยอุบายเล่ห์กล กิตติ ด้วยการหยีบยืมหรือด้วยการขอกิตติ เป็นของเลวทรามต่ำช้าที่สุด ควรสอนให้นักเรียนทุกคนรู้จักการช่างที่เป็นประโยชน์ ควรหัดมือให้ทำการได้ เหมือนอย่างหัดใจให้

12. ผู้เขียนคือท่านปรีดีเป็นผู้เน้นข้อความนี้เอง

13. ปรีดี พนมยงค์ ‘ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย’ ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 127-8.

คิดเป็น ควรสอนให้รู้จักวัตถุที่เป็นของจริง ไม่ใช่ของเท็จ และให้รู้จักสภาพความเป็นอยู่แห่งชีวิตที่แท้ ไม่ใช่ชีวิตเทียม เมื่อตั้งนี้ความรู้สึกเป็นอิสระสภาพจะพลันเกิดมีขึ้น แก่ใจ อันจะเป็นหลักอย่างมั่นคงของเกียรติยศ และของ นิสสัยใจคอที่ดี ผู้ใดรู้สึกตัวว่าเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นจำต้องมี อารมณ์อึดเฝือกเกิดขึ้นในใจเป็นธรรมดา"¹⁴

คำประกาศแห่งสิทธิของพลเมืองและความเป็นคน

คำประกาศแห่งสิทธิของความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาค กันในทางสังคมและการเมืองของปรีดี พนมยงค์ คงไม่มี ขึ้นไหนที่แสดงออกในอุดมการณ์นี้ได้อย่างชัดเจนและทรงพลังยิ่งไปกว่า *ประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1* ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คำประกาศฯ แฉลงความตอน หนึ่งว่า

“.....ความตกต่ำในการเศรษฐกิจและความผิดเคือง ทำมาหากินซึ่งราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาล ของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้พ้นขึ้น ได้ การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มิได้ ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่น ๆ ได้ กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็น ทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษี อากรที่บีบคั้นเอามาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าจะได้แต่เล็กแต่น้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึง คราวเสียภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัว ถ้าไม่มีเงิน รัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือไถ้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับ นอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้า มากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าโกเซอร์ เยอร์มัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว”¹⁵

สังเกตให้ดีในที่ว่าคำว่า “การทำนาบนหลังคน” นั้น ปรีดีเคยนำมาใช้พูดก่อนแล้ว ในปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สโมสร โดยระบุว่า “การทำนาบนหลังคน” คือพึ่ง น้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจก็ดี ด้วยอุบายเล่ห์กลก็ดี ด้วยการหยี้ยมหรือด้วยการขอกินดี เป็นของเลวทรามต่ำ ข้ำที่สุด” วลีดังกล่าวทำนมาจากคำแปลของพระยา เมธาธิบดี ซึ่งเคยเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการมา ก่อน แสดงว่ามนทัศน์ที่คัดค้าน “การทำนาบนหลัง คน” นั้น ได้เกิดขึ้นก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการ ปกครองแล้ว และคงเป็นแนวคิดที่มีผู้เห็นด้วยจำนวน หนึ่ง โดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการและปัญญาชน

ประกาศคณะราษฎรยังนำเสนอความคิดที่แหวกแนว อย่างยิ่งในความคิดการเมืองไทยที่วางอยู่บนพุทธธรรมศน์ นั่นคือการเสนอว่า “ราษฎรเป็นผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากร ให้พวกเจ้าได้กิน” ตรงกันข้ามพวกเจ้ากลับ “ว่าราษฎรมี เสียทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้า นั้น ไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้า ปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการ ศึกษา ก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้และคงจะไม่ยอมให้ทำนา บนหลังตน”

ที่กล่าวว่าข้อความข้างบนนี้เป็นความคิดแหวกแนว ก็เนื่องมาจากในคติความคิดการเมืองไทยพุทธนั้น ราษฎร ไม่มีความชอบธรรมและเหตุอันใดที่จะมีบุญคุณต่อพวกเจ้า หรือผู้ปกครองคือกษัตริย์ ตรงกันข้ามกษัตริย์ต่างหากที่ เป็นผู้มีบุญคุณและมีหน้าที่นำพาช่วยเหลือให้ราษฎรได้ เลื่อมใสและรู้จักทำกรรมดี จะได้มีบุญสะสมไว้ชาติหน้า

14. โรเบิร์ต ครีนอิง เคอร์ซอลล์ “โครมส์ อเคนสส์ ครีมินัลส์” พิมพ์ เมื่อ ค.ศ. 1890 พระยาเมธาธิบดี แปล “ปาฐะเรื่องประทุษร้ายต่อ ผู้ร้าย” อ้างถึงใน ปรีดี พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้ กระทำผิดกฎหมาย”. อ้างแล้ว, หน้า 125

15. ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช ขัตติยา กรรณสูต รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย- ศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 209.

จะได้พ้นเวรพ้นกรรม

อีกประการหนึ่งคือการที่ประกาศฯ นี้เรียกร้องให้ราษฎรเข้าไปมีเสียงและสิทธิในการเมือง ข้อนี้ก็แหวกธรรมเนียมการเมืองดั้งเดิมอีกเหมือนกัน เพราะการเมืองในระบบกษัตริย์นั้นเป็นเรื่องของหน้าที่ ไม่ใช่สิทธิของบุคคลทั่วไปที่ไม่รู้หัวนอนปลายตีน การปกครองเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่ง จนไม่อาจปล่อยให้คนธรรมดาหรือแม่ขุนนางที่ไม่มีบุญบารมีเพียงพอ ขึ้นมาทำหน้าที่ดังกล่าวได้ จะนำไปสู่กลียุคโกลาหล เกิดวิบัติผิดธรรมชาติไปเสียอีก

อนึ่งควรระบุในที่นี้ด้วยว่า การพูดว่าประเทศเป็นของราษฎร และอำนาจการปกครองควรมาจากราษฎร ไม่ใช่เป็นของและมาจากกษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว อันเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยอำนาจอธิปไตยอย่างสมัยใหม่นั้น ไม่ได้เริ่มมีการพูดและประกาศเป็นครั้งแรกโดยคณะราษฎร หากแต่ก่อนหน้านั้น ในปี พ.ศ. 2428 ได้มีกลุ่มเจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 มาก่อนแล้ว เพียงแต่ว่าไม่รุนแรงและเอาจริงเอาจังเท่ากับกรณีของคณะราษฎร แต่ที่สำคัญคือคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการที่ว่านี้ เริ่มต้นอย่างเป็นทางการภายในหรือไปรเวตของรัชกาลที่ 5 แล้วทำท่าจะขยายออกไปยังกลุ่มข้าราชการโดยไม่ได้ตั้งใจ

จริง ๆ แล้วการเกิดมีคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ขึ้นนั้น มาจากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระวิฤตเหตุการณ์เรื่องเมืองพม่า อังกฤษตีเมืองมณฑลและจับพระเจ้าแผ่นดินพม่าไปได้ จึงมีลายพระราชหัตถเลขาตรงถึงพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตประจำฝรั่งเศส ครั้งแรกพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ไม่กล้ากราบบังคมทูล “ว่าอาจเป็นการเหลือเกินไปด้วย” ในหลวงจึง “โปรดเกล้าฯ พระราชทานตอบออกมาว่า อย่าให้เกรงกลัวที่จะพูดจาแสดงความคิดเห็นได้ ให้กราบบังคมทูลได้ทุกอย่าง ให้เต็มปัญญา

ความคิด”

พระองค์เจ้าปฤษฎางค์จึงนำ “พระราชหัตถ์เลขาและคำกราบบังคมทูลไปประชุมพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง 3 พระองค์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ในสถานทูต ทั้งที่ประจำสถานทูตกรุงลอนดอนแลปารีส (รวมทั้งพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ผู้เป็นที่ปรึกษาข้าราชการทูตลอนดอน แลพระองค์เจ้าสวัสดิ์ฯ ด้วย) เพราะพระองค์ท่านเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ทั้งนั้น ย่อมรอบรู้กิจการบ้านเมืองสูงกว่าพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ก็ได้ตกลงกันเป็นอันจะทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นรวมกันรับผิดชอบด้วยกัน ซึ่งเป็นความเห็นของพระองค์เจ้าสวัสดิ์โสณโดยมากข้อ ข้าพเจ้า (พระองค์เจ้าปฤษฎางค์-ผู้เขียน) เป็นผู้รวมเรียบเรียงกรมหมื่นนเรศรฯ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตฯ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ฯ เป็นผู้แก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเสร็จแล้วก็พิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์พื้นตะใบ 4 ฉบับสำหรับส่งเข้าไปให้สมาชิกสโมสรหลวง สุดท้ายจะมีผู้ใดเต็มใจลงนามร่วมเห็นพ้องด้วย ทูลเกล้าฯ ถวาย 1 ฉบับสำหรับพวกราชทูตลงนามทูลเกล้าฯ ถวาย 1 ฉบับสำหรับสำนักทูตทั้ง 2 เมืองสำนักละ 1 ฉบับ ให้นายเสนห์ หุ้มแพร นำเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายแลชักชวนผู้อื่นให้ลงนามด้วย”¹⁶ ความเห็นที่แสดงออกในคำกราบบังคมทูลฯ จึงออกมาอย่างตรงไปตรงมา แต่ไม่ใช่เพราะบรรดาเจ้านายและข้าราชการเกิดความคิดและความต้องการที่จะเสนอความคิดให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองในขณะนั้นกันเอง¹⁷

อย่างไรก็ตามเอกสารดังกล่าวก็เป็นหลักฐานแสดงว่า แนวความคิดเรื่องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองสยามนั้นมิได้คิดเห็นอยู่ไม่นานแล้วในสมัย

16. ประวัติย่อ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (กรุงเทพฯ, หจก.นิยมวิทยา, 2513), หน้า 60.

17. เอกสารคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2510 และครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2513 ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (กรุงเทพฯ, ฯลฯ พระนคร, 2513)

รัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะผู้ที่มีประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครองยุโรปและสถานการณ์การเมืองของโลก ย่อมมองเห็นความแตกต่างและข้อดีข้อด้อยของสภาพการเมืองการปกครองแบบเก่าได้ไม่มากนักน้อยประเด็นก็คือการเปลี่ยนแปลงจะมาจากไหน อย่างไรและมุ่งสู่จุดหมายอะไร

ส่วนประโยคที่ว่า “ถ้าราษฎรโง่เง่าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน” ก็ยังเป็นความคิดแหวกแนวเหนือความรับรู้แบบไทยเดิมแน่ๆ คติการเมืองแบบไทยพุทธ อุดมการณ์ของรัฐไทยนั้นวางอยู่บนระบบกษัตริย์มาโดยตลอด ถือว่ากษัตริย์ “ทรงดำรงสถานะเป็นแกนกลางของโลกชีวิตแห่งสังคมการเมืองทั้งมวล”¹⁸ หมายความว่ากษัตริย์กับสังคมการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ในความเชื่อดังกล่าว กษัตริย์จึงเป็นเสมือน “ผู้ที่ทรงกระทำให้สังคมการเมืองมีขึ้นและดำรงอยู่ได้” เป็นผู้สร้างความสงบเรียบร้อยในสังคม “เพราะพระองค์ทรงชูแผ่นดินให้หงายและถือแผ่นฟ้าให้คว่ำ” ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงดำรงพระ “ชาติ” ที่แตกต่างและยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวงอีกด้วย กล่าวคือทรงเป็นทวิชาติ คือเกิดสองครั้งๆ แรกถือกำเนิดเป็นชาติมนุษย์เช่นคนทั่วไป ครั้งที่สองกำเนิดเป็นชาติกษัตริย์โดยผ่านพระราชพิธีราชาภิเษก แม้การเกิดเป็นชาติมนุษย์ กษัตริย์ก็แตกต่างและยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ธรรมดา เพราะมีชนกชนนีที่ไม่ล้าหลัง มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั้นแห่งบุรพบิดา อันใครๆ ไม่กล้าคัดค้านยกโทษได้”¹⁹

กล่าวโดยสรุปความคิดการเมืองไทยเดิมยอมรับแต่เพียงว่าผู้มีอำนาจเป็นถึงกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองได้นั้นย่อมเป็นผู้มีบุญบารมีอันสูงส่งยิ่ง ต้องบำเพ็ญบุญกุศลมาหลายชาติ ดังนั้นชาติหรือกำเนิดของแต่ละคนจึงไม่อาจนำมาเป็นบรรทัดฐานอันเดียวกันที่ใช้วัดว่าราษฎรกับเจ้าเป็นคนจำพวกเดียวกันได้ แน่نونคำว่าชาติในที่นี้ หมายถึง

ถึงรัฐชาติสมัยใหม่ ที่เป็นสิ่งให้คุณสมบัติของความเป็นอันเดียวกันแก่พลเมืองทั้งปวงในรัฐชาตินั้นไม่เลือกชนชั้นวรรณะและสีผิวพรรณ ความคิดเรื่องพลเมืองกับรัฐชาติก็เป็นสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ในโลกตะวันตกเหมือนกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังการปฏิวัติทางภูมิปัญญาและปฏิวัติประชาธิปไตยโดยกระฎุมพีในสหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศส แต่ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐชาติในความหมายของรัฐที่มีอธิปไตยเป็นของตนเอง ได้ก่อกำเนิดทางความคิดอย่างน้อยมาแต่สมัยการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5²⁰ ในขณะที่การปฏิบัติที่เป็นจริงของการสร้างรัฐชาติยังไม่อาจพัฒนาไปอย่างเต็มรูปแบบได้ เนื่องจากอิทธิพลของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ครอบงำอยู่ กระทั่งถึงสมัยการปฏิวัติ 2475 รัฐประชาชาติจึงจะอุบัติขึ้นอย่างจริงจัง และสามารถประกาศหลักของสิทธิแห่งการเป็นพลเมืองในรัฐอย่างเสมอภาคกันขึ้นมาได้ ดังที่ประกาศฯ แถลงต่อไปว่า

“ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้เถิดว่าประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ให้ประเทศนี้มีสภาพพื้นมืองจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ขุบมือเปิดและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ดังหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง!”

18. ดุสมเกียรติ วันทะนะ, ‘เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก’ ใน สมบัติ จันทรวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก., อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 99.

19. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา (พระนคร, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 100 อ้างใน ดุสมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่...” หน้า 100.

20. ดูคำอธิบายเรื่องกำเนิดของรัฐประชาชาติไทย ใน ดุสมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก”, หน้า 71-128.

หลังจากประกาศนโยบายหลัก 6 ประการและเสนอรูปแบบระบบรัฐบาลใหม่ ให้กษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญแล้ว ประกาศคณะราษฎรก็ลงท้ายด้วยการรับรองในสิทธิและเสรีภาพของราษฎร รวมทั้งการให้ความหวังต่ออุดมคติของสังคมพระศรีอารีย์ไว้ด้วย

“ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎร ให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย พึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าทำกิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หหมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่ง que ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอารีย์” นั้น ก็จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า”

ความเปลี่ยนแปลงกับความต่อเนื่อง : เอกภาพของด้านตรงข้าม

ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า บรรยาการและแนวโน้มของระบอบปกครองและรัฐในระยะทศวรรษปี พ.ศ. 2463-73 นั้น คือการค้นหาและสร้างฐานให้กับระเบียบสังคมอันใหม่ในแต่ละประเทศ จุดอ่อนและปัญหาของระบบประชาธิปไตยและเศรษฐกิจทุนนิยม ปรากฏออกมามากมายและสร้างความขัดแย้งทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ในส่วนของผู้นำรัฐบาลไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ไม่มีข้อยกเว้น ประเด็นที่เป็นมูลฐานในการศึกษาและวิเคราะห์ความคิดการเมืองและ

เศรษฐกิจสังคมของปรีดี พนมยงค์ที่บทความนี้ต้องการนำเสนอ ได้แก่การให้น้ำหนักและความสำคัญไปที่การรักษาความต่อเนื่องของระบอบปกครองและสังคมเอาไว้ให้ได้มากที่สุด ในขณะที่มิติของการทำการเปลี่ยนแปลงนั้น ไม่ใช่จุดอันเป็นหัวใจเสียทีเดียวแม้จะต้องทำการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในสถาบันและกฎเกณฑ์ต่างๆ ไม่น้อยก็ตาม แต่ประเด็นอยู่ที่ทำให้ระบอบใหม่นั้นสามารถรักษาและสร้างความต่อเนื่องของธรรมเนียมการปกครองไว้ได้ต่างหาก

ต่อประเด็นของความต่อเนื่องทางการเมืองนั้น เห็นได้จากกรณีที่ปรีดีให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายในฐานะของเครื่องมือในการปกครองและนำการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในข้อเขียนหลายชิ้นของท่านก่อนปี พ.ศ. 2475 ก็มีการพูดถึงความสำคัญของกฎหมายในระบอบปกครอง ปรีดีจับบทความเรื่อง “พระเจ้าโนเลออน (โนโปเลียน) กับประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส” (2471) ว่าพระเจ้าโนเลออนทรงรับสั่งก่อนเสด็จสวรรคต ณ เกาะเซนต์เฮเลนาว่า “ข้าพเจ้าได้มีในการรบ 40 ครั้ง ไม่ใช่เกียรติศักดิ์อันแท้จริงของข้าพเจ้า เพราะเหตุว่าการรบที่วอดเดอรูลูครั้งเดียวได้ปลงล้างข้าพเจ้าทั้งหลายของข้าพเจ้าทั้งหมด แต่สิ่งซึ่งจะคงอยู่ชั่วดินฟ้าไม่มีอะไรมาปลงล้างได้นั้น ก็คือประมวลกฎหมายแพ่งของข้าพเจ้า.”²¹

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว สิ่งที่ปรีดีกล่าวย้ำอยู่เสมอได้แก่อำนาจในระบอบประชาธิปไตยนั้น มีความชอบธรรมและเด็ดขาดเช่นเดียวกับอำนาจในระบอบเก่าต่างกันที่ว่าอำนาจใหม่นั้นวางอยู่บนกฎหมาย ซึ่งประชาชนให้ความยินยอมและรับรองโดยผ่านผู้แทนของพวกเขา ในสภา ไม่ใช่อำนาจตามอำเภอใจและอัธยาศัยของผู้มีอำนาจเท่านั้น นั่นคือ

21. ปรีดี พนมยงค์ “พระเจ้าโนเลออน (โนโปเลียน) กับประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส” บทบันทึก เล่ม 5 ตอน 9 (พฤศจิกายน 2471), หน้า 704.

“ในระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้ รัฐบาลจะทำอะไรได้ก็ต่อเมื่อกฎหมายให้อำนาจไว้ รัฐบาลหรือใคร ๆ จะทำอะไรตามใจของตน โดยที่กฎหมายไม่ให้อำนาจนั้นไม่ได้ การกระทำโดยมีกฎหมายเป็นการกระทำด้วยความยินยอมของประชาชน ซึ่งมีผู้แทนมาอยู่ในสภา สมกับที่รัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิและเสรีภาพไว้” (27 มิย 2477)

ในระบอบการปกครองใหม่ ก็ได้สร้างความขัดแย้งอันใหม่ขึ้นมาด้วย ถ้าหากว่าความชอบธรรมของการโค่นล้มอำนาจรัฐบาลเก่ามาจากความเชื่อในคติการเมืองพุทธธรรม คือการที่ผู้ปกครองไม่ประพฤติปฏิบัติในทศพิธราชธรรมและบำเพ็ญในศีลและธรรมอันถูกต้อง ศัตรูและคู่ประนีในระบอบการเมืองประชาธิปไตยก็อาศัยหลักการและความคิดที่มากับอุดมการณ์ประชาธิปไตยนั่นเองด้วยเหมือนกัน หลักอันหนึ่งซึ่งก่อนหน้านี้เคยเป็นอาวุธอันทรงพลังของราษฎรไทย บัดนี้ได้กลายมาเป็นศัตรูแห่งรัฐธรรมนูญไปแล้ว นั่นก็คือเรื่องเสรีภาพของปัจเจกชน

ปรีดีกล่าวว่าในเรื่องเสรีภาพนี้ก็มีผู้เข้าใจผิดหรือแก่ง้งทำเป็นเข้าใจผิดอยู่เป็นอันมาก “เสรีภาพไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะทำอะไรได้ทุกอย่างตามความพอใจ ถ้าทำเช่นนั้นก็กลายเป็นอนาธิปไตย คือการไม่มีรัฐบาล เสรีภาพจึงต้องมีระเบียบ เสรีภาพต้องอยู่ในวงเขตของกฎหมายและศีลธรรม....ไม่ทำให้เกิดความระส่ำระสายในบ้านเมือง” (2477)

ทระคนประชาธิปไตยเกิดขึ้นจากสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่จะต้องสัมพันธ์กันเป็นกลุ่มชนหรือสังคมหรือเป็นชาติ ไม่มีบุคคลใดจะอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังได้ จึงต้องตั้งบนรากฐานแห่งประโยชน์ส่วนรวมของปวงชน “แม้ว่ามนุษย์มีเสรีภาพส่วนบุคคลตามธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีหน้าที่ตามธรรมชาติในการใช้สิทธิเสรีภาพเพื่อมิให้เสียหายแก่เพื่อนมนุษย์อื่นและเพื่อให้ชาติดำรงอยู่กับเติบโตพัฒนาก้าวหน้าต่อไปได้ แต่ยุคปฐมกาลจึงมีธรรมจริยา

ซึ่งมนุษย์มีจิตสำนึกตามธรรมชาติที่จะต้องใช้สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลมิให้เป็นที่ยเสียหายแก่เพื่อนมนุษย์อื่นและแก่ส่วนรวมของกลุ่มชน

ทระคนประชาธิปไตยจึงต่างกับทระคนที่เกิดจากคติ “ปัจเจกนิยม” (individualism) ซึ่งถือเสรีภาพเฉพาะตัวของบุคคลเป็นใหญ่โดยไม่คำนึงถึงหน้าที่ต่อส่วนรวมของปวงชนและชาติ ไม่ต้องสงสัยว่าปรีดีค่านักคิดปัจเจกนิยมอย่างเต็มที่ ว่านำไปสู่ลัทธิการเมือง “อนาธิปัตย์นิยม” ถือว่าเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ฉะนั้นแบบการปกครองของมนุษย์จะต้องไม่มีรัฐบาล” แสดงว่าปรีดีเห็นว่าสังคมต้องมีรัฐบาลไม่แบบหนึ่งก็แบบใด และวิพากษ์เสรีภาพส่วนบุคคลสุดขีดว่าเป็นพวก “ลัทธิพิเศษนิยม” ส่วนในทางเศรษฐกิจ “เสรีนิยม” ก็คือ “เสรีภาพของสุนัขจิ้งจอกในเล้าไก่” นั่นเอง

ในเวลาเดียวกันก็ตอกย้ำว่า “ระบอบรัฐธรรมนูญเป็นระบอบที่ต้องการความมั่นคงถาวรและดำเนินการด้วยความสุจริตและเสียสละ...ระบอบรัฐธรรมนูญยิ่งมั่นคง ประชาชนยิ่งมั่งคั่งสมบูรณ์ สยามรัฐจะมีสิทธิเทียมเท่าเทียมไหล่กับนานาประเทศ ความสุขที่ได้รับจากรบอบรัฐธรรมนูญเป็นความสุขและประโยชน์อันแท้จริง” (2479)

ความต่อเนื่องที่สำคัญยิ่งในทระคนของปรีดี ได้แก่ ความต่อเนื่องของระบบประชาธิปไตยในสังคมไทยสยาม ก่อนอื่นจะต้องเข้าใจว่า ความหมายของประชาธิปไตยคือ “แบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่ เกิดขึ้นตามธรรมชาติพร้อมกันกับการมีมนุษยชาติในโลกนี้” ต่อมาระบอบประชาธิปไตยปฐมกาลได้ถูกทำลายโดยระบบทาสและระบบศักดินา คนไทยก็เช่นเดียวกับคนชาติอารยะอื่น ๆ ที่รู้จักระบอบนี้มาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว ต่อมาระบบทาสและศักดินาทำลายไปเสื่อมไปชั่วหลายพันปี “แม้กระนั้นซากแห่งการปกครองแบบประชาธิปไตยก็ยังเหลืออยู่บ้างในชนบทก่อนรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 ยังมีธรรมเนียมประเพณีซึ่งบทกฎหมายที่ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรรับรองว่าผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน

นั่นเป็นผู้ที่ราษฎรในหมู่บ้านเลือกตั้งขึ้น...”

การยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น แท้ที่จริงแล้ว คือ “การที่ปวงชนชาวไทยได้รับพระราชทาน สิทธิประชาธิปไตยคืนมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โดยคณะราษฎรเป็นผู้นำขอพระราชทาน”²²

ต่อมาในวันเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร 70 คน ครั้งแรกในวันที่ 28 มิถุนายน หลังการปฏิญาณตนแล้ว เจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมหรธรร ได้อัญเชิญ พระราชกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาอ่าน ในที่ประชุมสภาดังต่อไปนี้²³

“วันนี้สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก นับ ว่าเป็นการสำคัญอันหนึ่งในประวัติศาสตร์ของประเทศ อันเป็นที่รักของเรา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายคง จะตั้งใจที่จะช่วยกันปรีชาการงานเพื่อนำความเจริญ รุ่งเรืองมาสู่ประเทศสยามสืบไป และเพื่อรักษาความ อิสระภาพของไทยไว้ชั่วฟ้าและดิน ข้าพเจ้าขออำนวยการ แก่บรรดาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วย กำลังกาย กำลังปัญญา เพื่อจะได้ช่วยกันทำการให้ สำเร็จตามความประสงค์ของเราและของท่านซึ่งมีจุด มุ่งหมายอันเดียวกันทุกประการเทอญ”

ปรติดอธิบายว่าพระราชกระแสรับสั่งนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเอง ไม่ได้ขอ หรือทำตามธรรมเนียม “ซึ่งแสดงว่าพระองค์เต็มพระทัย พระราชทานพระบรมราชานุมัติเป็นปฏิญญาแห่งระบอบ ปกครองประชาธิปไตย”

ปรติดกล่าวว่าสยามก็มี “ธรรมเนียมประเพณีประชาธิปไตย” เหมือนกัน สืบจากคติที่ว่าธรรมเนียมประเพณี รัฐธรรมนูญนั้น จัดอยู่ในประเภทกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ไม่ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แม้จะมีตัวบทกฎหมาย บางฉบับเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม แต่ระบบรัฐธรรมนูญ ก็ยังอาศัยธรรมเนียมประเพณีเก่าแก่ช้านานได้ด้วย เช่น

กรณีอังกฤษ

เมื่อนายหงวน ทองประเสริฐถามว่าเมื่อผู้แทน- ราษฎรต้องปฏิญาณก่อนเข้ารับหน้าที่ อยากราบว่า กษัตริย์ต้องทรงปฏิญาณไหม ที่ประชุมตอบว่าตาม ประเพณีราชาภิเษกก็มีการปฏิญาณอยู่แล้ว ปัญหาที่ถกเถียงกันต่อมา คือแม้จะมีธรรมเนียมประเพณีเก่า แต่ใน รัฐธรรมนูญควรจะบัญญัติไว้ด้วยหรือไม่ ปรติดเห็นว่าไม่ ต้องเขียนไว้ “แต่ก็ให้ถือว่าเวลาขึ้นเสวยราชย์ต้องทรง กระทำตามพระราชประเพณี การที่ไม่เขียนไว้ไม่ใช่เป็นการยกเว้นที่พระองค์จะไม่ต้องทรงปฏิญาณ”²⁴

ประเด็นข้อขัดแย้งนี้ สะท้อนถึงปัญหาในระบอบ การปกครองใหม่ ว่าจะจัดการอย่างไรกับการเปลี่ยนแปลงและสิ่งใหม่ ซึ่งถือกำเนิดออกมาจากระบอบเก่าด้วย เหมือนกัน การปฏิเสธไม่ยอมรับในธรรมเนียมประเพณี อาจเป็นเรื่องง่าย แต่ในทางปฏิบัติผลกระทบทางการเมืองจะเป็นอย่างไร เหล่านี้เป็นปัญหาที่คนรุ่นหลังคงยาก ที่จะรับรู้และเข้าใจได้ง่ายๆ ข้อเสนอของปรติดเห็นว่ามี ธรรมเนียมการปกครองเก่า ที่อาจนำมาตีความให้ต่อ เนื่องกับธรรมเนียมประเพณีประชาธิปไตยในการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเริ่มระบอบประชาธิปไตยที่กษัตริย์ อยู่ใต้รัฐธรรมนูญได้

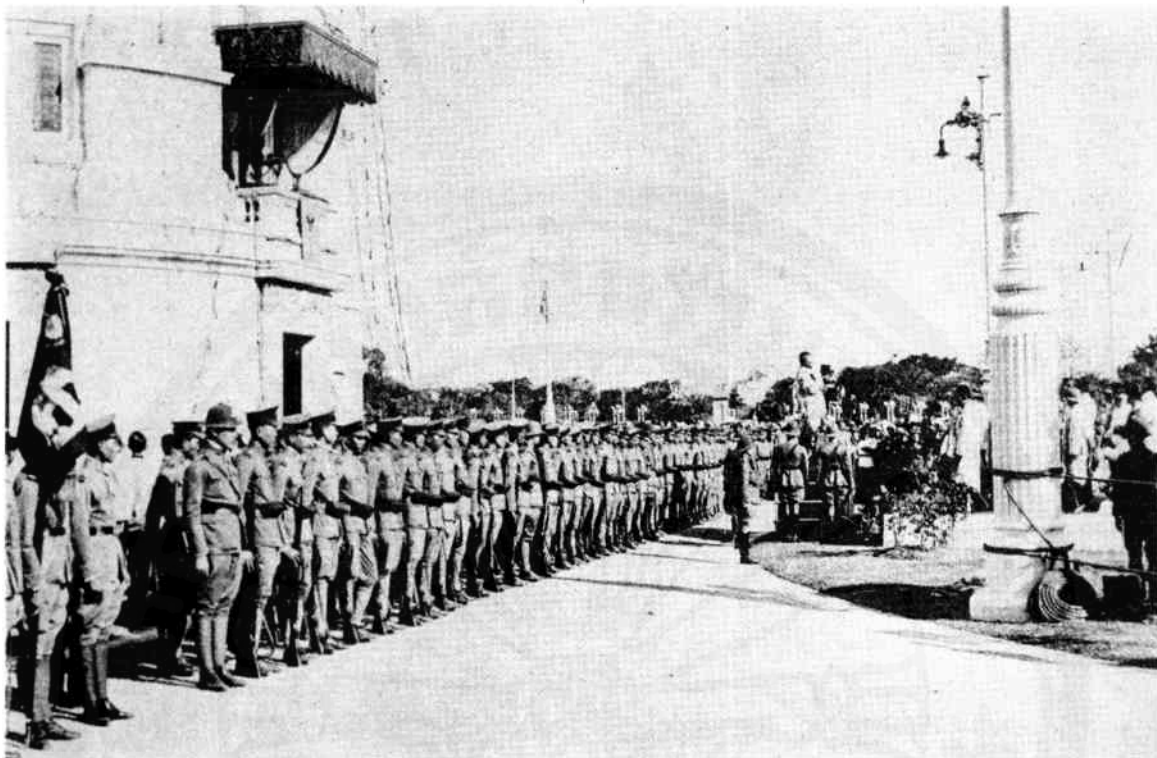
มายาภาพของระเบียบสังคม?

บทความนี้ต้องการนำเสนอโน้ตค้นทางการเมืองใน ประวัติภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะทางด้านความคิด การเมืองและเศรษฐกิจสังคม เพื่อค้นหาแนวคิดที่จะสร้าง ให้เห็นพัฒนาการทางความคิดการเมืองในสังคมไทยได้ ในระดับหนึ่ง ที่สำคัญอีกอย่างคือพยายามไม่ทำให้การ

22. ปรติด พนมยงค์, ‘ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการ ร่างรัฐธรรมนูญ’ ใน แนวความคิดประชาธิปไตยของปรติด พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, มูลนิธิปรติด พนมยงค์กับโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535), หน้า 132.

23. เพ็ญอ้าง, หน้า 140.

24. เพ็ญอ้าง, หน้า 142.

ศึกษาบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ กลายเป็นพิธีกรรม คือสวดไล่ขานว่ากันไปตามประเพณีและความเชื่อเท่านั้น หากต้องการอาศัยเนื้อหาและประวัติชีวิตการทำงานของท่านเหล่านั้น มาช่วยสร้างบริบทและจำลองภาพในประวัติศาสตร์ให้มีชีวิตชีวขึ้นบ้าง แม้อาจจะทำให้ภาพของความจริงที่สร้างขึ้นใหม่อาจไม่ตรงกับความจริงที่คนอื่นเชื่อถือกันมาบ้างก็ตาม

ประเด็นที่เป็นหลักในบทความนี้ คือการพยายามสร้างกระบวนการทางความคิดของปรีดี พนมยงค์ขึ้นมา โดยอาศัยภูมิหลังและกรอบความคิดในยุโรปทศวรรษปี ค.ศ. 1920-30 เป็นฉากหลัง จุดหมายใหญ่ในบทความนี้ ไม่ใช่การประเมินความสำเร็จหรือความล้มเหลวของแนวคิดหรือทฤษฎีของท่านอย่างหนึ่งอย่างใด หากแต่ที่ต้องการมากกว่า ได้แก่ การที่จะเห็นกระแสด้านความคิดหรือภูมิปัญญาในปัญหาสังคมของนักคิดหรือผู้นำไทย ที่เป็นระบบมีกรอบ

และวิธีการที่แน่นอนจำนวนหนึ่ง แนวความคิดการเมืองดังกล่าวเมื่อนำมาพิจารณาในบริบททางประวัติศาสตร์แล้ว จะทำให้นักศึกษาและคนรุ่นหลัง สามารถทำความเข้าใจ และรับรู้ในภูมิปัญญาของอดีตขึ้นมาได้อย่างเป็นจริงเป็นจัง ไม่ใช่เป็นการศึกษาดีต่ออย่างเป็นพิธีกรรม เพราะไม่อาจสร้างความเชื่อมต่อในทางความคิดและภูมิปัญญากับคนในอดีตได้บนพื้นฐานของหลักวิชาการ จึงไม่ใช่การบังเอิญที่บทความนี้เสนอข้อคิดว่า ความคิดทางการเมืองและสังคมของปรีดี พนมยงค์นั้น วางจุดหนักอยู่ที่การพยายามสานสร้างความต่อเนื่องระหว่างระบบประชาธิปไตยใหม่กับประเพณีธรรมเนียมในการปกครองของสยามแต่โบราณ ส่วนจุดหมายใหญ่นั้นก็คือการสร้างระเบียบสังคมและความมั่นคงของระบอบปกครอง ที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ขึ้นมาให้เป็นผล ในขณะที่ยุคสมัยดังกล่าวกำลังตกอยู่ท่ามกลางวังวนของคลื่นลมแห่งการเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งในทุกระดับฯ •

